

ПРОБЛЕМА МОВЛЕННЄВО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ

**Оксана Дженджеро,
здобувач Інституту педагогіки АПН України**

У сучасній лінгводидактиці потреба у вирішенні проблеми формування в учнів комунікативної компетенції постає особливо гостро, оскільки на розвиток комунікативних умінь і навичок школярів орієнтують усі нові освітні документи, які водночас є важливим теоретико-практичним підґрунтям: Національна доктрина розвитку освіти (2001); Концепція мовної освіти 12-річної школи. Українська мова як рідна (2002); Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2004); Концепція когнітивної методики навчання української мови (2004). Упровадження зазначених освітніх документів у практику зумовлює перегляд усталених стратегій навчання рідної мови, зокрема передбачається посилення практичної спрямованості процесу опанування рідної мови, підпорядкування роботи над мовною теорією інтересам мовленнєвого розвитку учнів.

Випускник школи повинен не тільки опанувати основні розділи мовознавства, а й активно використовувати мову як засіб спілкування і самовираження, вільно висловлювати власні думки, в усній та писемній формі здійснювати мовленнєву діяльність.

Зауважимо, що проблема формування й розвитку комунікативних умінь в учнів знайшла відображення в дисертаційних дослідженнях останнього десятиріччя. Здебільшого ці дослідження стосуються початкової (Притулик Н.В., Демидчик Г.С., Пенькова С.Д., Петрук О.М.) і середньої (Нікітіна А.В., Шевцова Л.С., Михайловська Г.О., Омельчук С.А., Палихата Е.Я.) школи. Різних аспектів проблеми формування комунікативної компетенції старшокласників торкалися в своїх роботах Шелехова Г.Т., Веніг Н.Н., Горошкіна О.М. та інші. Проведені дослідження методистів свідчать про відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями, що позначається

на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різного типу помилки. Це призводить до того, що у випускників школи недостатньо сформовані комунікативні вміння. Водночас у старших класах відбувається узагальнення уже відомих учням знань, тому доцільно експериментувати з формами проведення занять, створювати атмосферу співробітництва, діалогового спілкування. Серед таких педагогічних інновацій чільне місце займають інтерактивні технології навчання, які „сприяють розвитку комунікативних умінь і навичок учнів, їхньої пізнавальної діяльності, встановленню емоційних контактів між учасниками навчально-виховного процесу”[1; 7-8].

Мета статті:

- привернути увагу вчителів до зазначеної проблеми;
- проаналізувати й узагальнити отримані в результаті експериментального дослідження дані щодо розвитку основних комунікативних умінь в учнів старших класів;
- виявити труднощі в процесі формування комунікативної компетенції старшокласників і під час застосування інтерактивних технологій.

Для з'ясування стану зазначеної проблеми в старшій школі нами було проведено експериментальне дослідження, яке передбачало на меті розв'язання таких завдань:

- з'ясувати розуміння вчителями-практиками сутності понять „мовленнєво-комунікативні вміння”, „інтерактивні технології”;
- визначити індекс задоволеності рівнем розвитку власного мовлення (для учнів) / мовленням старшокласників (для вчителів);
- оцінити рівень сформованості комунікативних умінь учнів за чинними критеріями оцінювання усного/писемного монологічного/діалогічного мовлення;
- проаналізувати форми, методи, прийоми і види роботи, які використовують з метою розвитку комунікативних умінь старшокласників учителі-практики;
- виявити основні мовленнєві і психологічні труднощі комунікативного

характеру, які мають старшокласники, а також з'ясувати причини цих труднощів;

- встановити основні фактори, що сприяють розвитку в учнів комунікативних умінь.

Дослідження проводилося за спеціальною програмою, яка складалася з декількох етапів:

1. Анкетування вчителів.
2. Опитування старшокласників методом заповнення респондентами анкет у присутності інтерв'юера.
3. Бесіди з учнями, а також спостереження за навчально-виховним процесом і в позаурочний час.

Експериментом було охоплено 664 учні 10-11 класів і 78 учителів-словесників, які викладають у старшій школі. Школи обиралися різного типу, що забезпечило можливість зробити достовірні висновки й узагальнення.

Аналіз відповідей учителів-практиків на запитання анкети щодо розуміння поняття „мовленнєво-комунікативні вміння” свідчить, що лише 29,5% опитаних правильно й повно розуміють його значення; досить поверхове уявлення про це мають 43,6% учителів, визначаючи їх як „уміння учнів спілкуватися”; не орієнтуються в сутності поняття „мовленнєво-комунікативні вміння” 26,9% респондентів, ототожнюючи їх зі здатністю взаємодіяти з оточуючими, творчими здібностями, соціальною активністю.

Досить часто, не розуміючи сутності поняття „мовленнєво-комунікативні вміння”, учителі відносять до них частковомовленнєві вміння і застосовують види роботи, неадекватні завданню розвитку комунікативних умінь. Так, на запитання анкети „Чи відводите Ви час (і скільки) для розвитку комунікативних умінь старшокласників?” ствердну відповідь дали 100% опитаних. Однак, аналіз відповідей на поставлене питання щодо методики розвитку комунікативних умінь старшокласників виявив, що дійсно проводять таку роботу лише 34,6% учителів („рольові ігри”, „ситуативні вправи”, „організація і проведення дискусій, диспутів”, „складання і придумування діалогів”); більшість же респондентів (65,4%) використовує традиційні види роботи, спрямовані на розвиток мовлення взагалі, але

не комунікативного, або застосовує засоби, які не відповідають завданню розвивати комунікативні уміння („складання конспектів, анотацій”, „зорові й слухові диктанти”, „складання схем, таблиць”, „розгадування ребусів, шарад” тощо).

На аспектних уроках 64,1% опитаних учителів-практиків на розвиток комунікативних умінь відводить не більше 15 хвилин. Щодо спеціальних уроків розвитку зв'язного мовлення, то лише 14,1% респондентів присвячують цьому весь урок. Таким чином, учителі-словесники не враховують основне завдання навчання української мови в старших класах – розвиток мовлення учнів, якому підпорядкований увесь навчальний курс (уроки розвитку зв'язного мовлення і уроки повторення, поглиблення і систематизації вивченого мовного матеріалу) [1].

Спостереження за навчально-виховним процесом і в позаурочний час, бесіди з учителями й учнями виявили недостатній, а іноді й низький рівень комунікативної культури старшокласників. Проте на запитання анкети „Чи задоволені Ви рівнем розвитку власного мовлення?” 27,3% старшокласників дали відповідь „Так”, значно менше – 7,2% – ним не задоволені; переважна більшість старшокласників (65,5%) відповіли „Не зовсім”. Зважаючи на ці показники, досить суперечливими є відповіді на наступне питання анкети для старшокласників: абсолютна більшість респондентів (83,6%) оцінила власний рівень розвитку умінь, необхідних для спілкування, як „Достатній” і „Високий”.

Таку суперечливість у показниках, на наш погляд, можна пояснити тим, що учні старших класів не мають чіткого уявлення про уміння, необхідні для спілкування. Бесіди зі старшокласниками показали, що, як правило, учні враховували при відповіді лише психологічні чинники, а мовленнєвий бік процесу спілкування залишився поза увагою. Крім того, значна частина опитаних необ'єктивно оцінює власний рівень розвитку умінь, необхідних для спілкування, оскільки серед них виявилось багато таких, що мають низький рівень навчальних досягнень з багатьох предметів, початковий або середній рівень розвитку мовлення, але водночас завищену самооцінку.

Незважаючи на цей факт, усі 100% опитаних старшокласників усвідомлюють важливість комунікативної компетенції. Відповіді на питання анкети „Де і в яких

життєвих ситуаціях у майбутньому Вам знадобляться уміння спілкуватися?” підтвердили висновки психологів щодо професійної орієнтації цього віку. Майже кожен другий старшокласник (48%) зазначив: „подальше навчання”, „професійна діяльність”. 33,6 % респондентів переконані, що мовленнєво-комунікативні уміння життєво необхідні і знадобляться в будь-якій ситуації.

Наступним кроком було з’ясування стану сформованості основних мовленнєво-комунікативних умінь у старшокласників: користуватися різними видами читання; усно й письмово відтворювати почуте (прочитане) висловлювання; усно й письмово створювати висловлювання відповідно до заданої комунікативної ситуації; створювати і підтримувати діалог у різних комунікативних ситуаціях; ставити проблемні питання; вступати в дискусію, аргументувати і відстоювати власну думку; аналізувати й редагувати власне й чуже висловлювання висловлювання.

Порівняльний аналіз визначення вчителями й учнями рівня сформованості основних мовленнєво-комунікативних умінь вияв суперечливі дані: учні переоцінюють власний розвиток КУ, учителі ж, зважаючи на чинні критерії оцінювання комунікативного мовлення старшокласників, об’єктивніше відповіли на поставлене питання. Так, наприклад, лише 2,1 % опитаних учнів визначили як „Початковий” власний рівень сформованості уміння ставити проблемні питання, водночас учителі вважають, що цей відсоток значно вищий – 16,7, проте „Високий” рівень, на думку педагогів, мають лише 8,3% старшокласників, що вдвічі менше, ніж визначили учні. Незадоволені також учителі й рівнем розвитку таких мовленнєво-комунікативних умінь, як уміння аналізувати й редагувати власне й чуже висловлювання – відповідно 62,7% і 54,1% старшокласників мають в середньому низький рівень („Початковий” і „Середній”). При цьому, зауважимо, чужі висловлювання учні аналізують і редагують краще, ніж власні. Цей факт відмічено й відповідями респондентів-старшокласників, хоча числові дані суттєво відрізняються: сумарно „Достатній” і „Високий” рівень розвитку умінь аналізувати й редагувати власне / чуже висловлювання, на їхню думку, мають відповідно 59,7% і 67,5% учнів, учителі ж зазначають 37,1% і 45,9% відповідно.

Отже, на думку вчителів, в учнів недостатньо сформовані основні мовленнєво-

комунікативні уміння. Тому наступним кроком нашого дослідження було з'ясувати, які недоліки помічають учителі в мовленні своїх учнів і з якими труднощами комунікативного характеру стикають самі старшокласники.

Характерними недоліками мовлення учнів старших класів було названо бідний словниковий запас, уживання русизмів, діалектизмів, просторіч, слів-паразитів; одноманітність синтаксичних конструкцій, відсутність образності; невміння логічно й грамотно висловлювати власні думки і будувати зв'язні висловлювання відповідно до заданої комунікативної ситуації; несформованість риторичних умінь.

Відповіді учнів на питання щодо труднощів комунікативного характеру виявили цілий ряд як мовленнєвих, так і психологічних чинників. Так, найпоширенішими мовленнєвими труднощами виявилися „неправильне українське наголошування слів”, „відсутність логічності, коли намагаюся лаконічно висловити думку”, „невміння чітко висловлювати думку”, „часті паузи, коли намагаюся підібрати доречне українське слово”, „невміння виступати на публіці з раніше не підготовленою промовою” тощо. Ці відповіді підтвердили думку вчителів про недостатність словникового запасу учнів, особливо власне українських слів, порушення орфоепічних і синтаксичних норм, слабкі знання мовного курсу. Більшість опитаних старшокласників на першому місці серед основних мовленнєвих недоліків указала вживання русизмів. Причиною цього є те, що в позаурочний час учні спілкуються російською мовою, а української навіть соромляться. Така картина переважно на Чернігівщині, Харківщині, де відчутний тиск російськомовного середовища. Відмічена також різниця і в мовленні учнів сільських і міських шкіл: там, де учні спілкуються українською мовою в побуті (а це в основному сільські школярі), значно менше русизмів.

Неоднозначна картина і в розподілі труднощів за ситуаціями спілкування. Так, на існування мовленнєвих і психологічних труднощів на уроках в школі вказали відповідно 87,3% і 78,8% респондентів, під час спілкування з однолітками – 2,7% і 10,4% , у повсякденному житті в спілкуванні з незнайомими людьми – 7,7% і 44,1% опитаних. Серед психологічних труднощів були названі такі, як „невпевненість у собі”, „не вмю першим почати розмову”, „страх перед великою аудиторією”,

„мовчу, коли невпевнений у правильності своїх думок”, „боюся справити погане враження” тощо.

Таким чином, ми встановили, що слабкий розвиток логіки мислення, психологічна неготовність до публічних виступів, лексична й синтаксична одноманітність мовлення, обмежений обсяг словника – основні недоліки комунікативного мовлення старшокласників, які свідчать про недостатню сформованість у них комунікативних умінь.

Наступним питанням анкети для вчителів було „Які, на Вашу думку, фактори впливають на розвиток комунікативних умінь старшокласників на уроках української мови?”. На основі аналізу відповідей ми з'ясували, що позитивно впливають на цей процес такі фактори: міцні знання, читання україномовної художньої літератури, заняття факультативів, робота зі словниками і довідниками, позитивна мотивація, активна співпраця вчителя і учнів, можливість навчати іншого, зв'язок з іншими навчальними предметами тощо. Серед негативних факторів було названо телебачення, комп'ютер, вплив місцевого діалекту, незнання учнями матеріалу уроку, брак часу на уроках вивчення граматичної теми для розвитку комунікативних умінь, одноманітність форм і методів роботи, відсутність належного методичного забезпечення.

Щоб з'ясувати, які форми роботи приваблюють старшокласників, нами було запропоновано дати відповідь на питання „У якій навчальній ситуації Ви почуваетесь більш комфортно?” і „Які форми роботи на уроках української мови Вам найбільш цікаві?”.

Аналіз відповідей показав, що лише 12,2% старшокласників комфортно себе почувать у ситуації діалогу з учителем на тему уроку. Абсолютна більшість учнів позначила варіант „У ситуації обговорення навчального матеріалу в парі з однокласником” або „У процесі спільного обговорення матеріалу всім класом (диспути, семінари, дискусії)” – відповідно 34,5% і 32,1% опитаних. Обидва варіанти приваблюють кожного п'ятого старшокласника (21,2%).

Щодо форм роботи на уроці мови, найбільший інтерес у старшокласників викликає парна і кооперативна робота: кількість учнів, які позначили варіант

„Цікаво” або „Дуже цікаво”, становить відповідно 84,6% і 78,2%. Майже половина опитаних (48,5%) вважає „іноді цікавою” індивідуальну (самостійну) роботу.

У свою чергу вчителям ми запропонували вказати, які форми, методи, прийоми і види роботи вони використовують з метою розвитку комунікативних умінь старшокласників. Як ми вже зазначали вище, не всі педагоги правильно зрозуміли питання, оскільки відповіді не завжди стосувалися безпосередньо розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь. Крім того, нами було встановлено, що майже третина педагогів не має чіткого уявлення про форми, методи, прийоми і види роботи взагалі. Так, наприклад, відповідь „Робота в групах” зустрічалася і у формах, і в методах, і в прийомах роботи; у графі „Прийоми і види роботи” в деяких анкетах було зазначено засоби навчання – словники, таблиці тощо. Зауважимо, що більшість з цих респондентів указала на проблему недостатнього лінгводидактичного забезпечення вчителя-мовника.

Вважаємо, що ця ж проблема є причиною слабкої обізнаності мовників з поняттям „інтерактивні технології”. Аналіз відповідей показав, що лише 24,4% правильно й повно тлумачать значення цього терміна. Саме ці респонденти чітко орієнтуються в методах, прийомах, формах роботи на уроках української мови, у тому числі й інтерактивних. 29,5% опитаних обмежилися загальним формулюванням „Сучасні новітні технології”, „Нові методики навчання” тощо, приблизно стільки ж – 30,8% – указали лише елемент інтерактивних технологій („взаємодія”, „навчання іншого”, „судове засідання”, „мікрофон”, „робота в групах” тощо). На жаль, серед учителів є й такі, кому не знайоме поняття „інтерактивні технології”: 15,3% опитаних не відповіли взагалі або ж мають хибне розуміння („робота з картками, таблицями”, „технології інтелектуального розвитку”, „методи і прийоми розвитку творчих здібностей”).

Таким чином, результати проведеного анкетування дозволяють стверджувати, що:

- рівень мовленнєво-комунікативної підготовки старшокласників досить низький;
- формуванню комунікативних умінь старшокласників приділяється

недостатня увага;

— інтерактивний підхід до навчання майже не використовується в освітньому просторі.

Дані, одержані в результаті експерименту, доводять, що в шкільній практиці існує необхідність науково-методичної розробки проблеми розвитку комунікативних умінь старшокласниками засобами інтерактивного навчання, пошуку ефективних методів, форм і прийомів роботи, які забезпечать позитивну мотивацію, сформуують стійкий інтерес до предмета, сприятимуть формуванню мовної особистості, якою має стати кожний випускник середньої школи.

Література

1. Беляєв О.М., Симоненкова Л.М., Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Навчання української мови в 10-11 класах: Посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1998. – 143с.
2. Пентиліук М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. - 2004. - №8. - С.5-9.